

TÜRKÇEDE SORU KAVRAMI VE KADI BURHANEDDİN DİVANI'NDA¹ mI İLE KURULAN SORU YAPILARI²

Prof. Dr. Vahit TÜRK*

Öz

Soru yapıları, her dilde diğer yapılardan bir veya birkaç yönüyle farklılık gösterir. Türkçe, soruyu iki türlü yapar; birinci yapıda soru unsuru bilgi unsurunun önüne, ikincisinde ise ardına getirilir.

Anahtar kelimeler: Türkçede Soru, Kadı Burhaneddin, Divan, mI Soru Edatı.

Abstract

**The Notion Of Question In Turkish And Question Structures
With mI In The Divan Of Kadı Burhaneddin**

Structures of question shows dissimilarity from other structures in terms of some ways in every language. In Turkish questions made in two forms: In the first form, element of question is brought front of element of knowledge. In the second form, element of question is brought rear of element of knowledge.

Key words: Question in Turkish, Kadı Burhaneddin, Divan, mI Post-position of Question.

Soru yapıları bütün dillerde normal bildirişim yapılarına göre farklılık gösteren ve başlangıçta belki de yalnızca bilgi ve cevap almayı amaçla-

¹ Örnek beyitler Muharrem Ergin'in *Kadı Burhaneddin Divanı* adlı yayınından alınmıştır.

² Bu çalışma 13-15 Ekim 2011'de Sivas'ta düzenlenen "Tarihsel Gelişimi İçinde Oğuz Türkçesi ve Kadı Burhaneddin Uluslararası Çalıştayı"nda bildiri olarak sunulmuştur.

* İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

yan, ancak zamanla bünyesine bu temel özelliğinin en zıddı olan bilgi ve cevap vermeye kadar pek çok anlam özelliğini de dâhil edebilmiş bir bildirme türüdür. İşlev olarak bildirme kavramına ters bir kavram gibi görünse de esasen bildirmenin belki de en uç noktasıdır. Yani soru, bir bildirme, bir yargı, kısacası bir cümledir ve bildirmenin öbür ucudur.³ Bazen dil kullanıcısı, bir tercih kullanır ve dileğini soru yapılarıyla ifade edebilir, bazen de normal bildirme cümlesi soru işlevi ortadan kaldırılmış soru yapılarıyla ifade edilebilir. Bu durum, elbette dillerin işlenmiş hallerinin ürünü olarak oluşmuştur ve elbette üslupla ilgilidir. Ancak dilin esas söz dizimi yapıları bilgi ve soru cümleleridir. Bildirmenin amacına göre cümleler bilgi cümleleri ve soru cümleleri olmak üzere ikiye ayrılır.⁴ Soru cümlelerini de cevap isteyen ve istemeyen yapılar olarak temel bir ayırma tabi tutabiliriz. Cevap istemeyen soru yapıları, bir üslup özelliği olarak sonradan oluşmuş yapılar olmalıdır. Bu temel ayırmadan sonra hem yapı, hem de işlev bakımından çok çeşitli soru cümlelerinin varlığı üzerinde durulabilir.

Soyut ve somut düzlemde, yani insanların zihinlerinde ve bütün evrende olanlar ile olması muhtemel olanlar ve hayal edilenler ne kadar karmaşıkça adına dil dediğimiz saymacalar sistemi de o derece karmaşıktır. Yani diller her zaman kural dışılıklar ortaya çıkarabilirler. Bu karmaşıklık dilin her alanında olduğu gibi soru şebekesinde de karşımıza çıkar.

Mesela Türkçe, soru unsurlarını kullanarak cevap gerektirmeyen, başka amaçları olan cümleler kurabildiği gibi, soru unsuru bulundurmadan, titremlemeyle de soru sorabilmektedir. Bu tür durum ve yapılar elbette işlenmişlik eseri olarak sonradan oluşmuştur. Konuşma dilinde titremlemeyle yapılan soruya doğal olarak daha sık rastlanır, ancak bu yapılar yer yer yazı dilinde de kullanılır. Bu tür yapılara Kadı Burhaneddin'in şu beyti güzel bir örnektir:

- Sana müstağrak oldum bilimezem
Ki sen mensin göziken göze ya men? (547-2)

"Sende yok oldum, göze gözükken sen bensin, ya ben (kimim/neredeyim)?" Görüldüğü üzere "ya men" ibaresi açıkça soru işlevini de üzerine almıştır ki, bu tam bir titremleme (vurgu) sorusudur.

Türkçe ilk yazılı metinlerinden itibaren söz dizimi bakımından soru cümlelerini iki türlü kurar. Bunlar, soru unsurunun bilgi unsurundan önce veya sonra getirilmesi şeklinde biçimlenen yapılardır. Bütün olarak Türkçedeki ve Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki soru yapılarının tamamını bir bildiride değerlendirme imkânı elbette yoktur. Bu yüzden genel bir

³ Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, s. 208, İstanbul 2009.

⁴ Kaken Ahanov, *Dil Biliminin Esasları*, (Akt. Murat Ceritoğlu), TDK Yayını, s. 385, Ankara 2008.

değerlendirme yapıldıktan sonra yalnızca sona gelen soru unsuru mî etrafında incelenmeye ve işlev ayrıntıları gösterilmeye çalışılacaktır.

Türkçede sona gelen soru edatında pek bir çeşitlilik görülmez. Bugün kullanılan mî'nin dışında Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıkan gU edatı, ne soru sözüne eklenerek bir müddet daha negü, negülük biçimlerinde yaşadıktan sonra unutulup gitmiştir. Bugün Anadolu ağızlarında karşılaşılan "nelik" yapısını da "negülük"ün kalıntısı olarak değerlendiriyoruz. gU'nun unutulmasından sonra bu alanın tek hakimi mî olmuştur ve bu durum bugün de devam etmektedir.

Günümüz dil çalışmalarının bir kısmında ek, bir kısmında edat olarak adlandırılan mî'yi İmlâ Kılavuzu ayrı yazmayı emrettiği sürece edat olarak adlandırmanın doğru olduğu düşüncesindeyiz ve bu yüzden mî'ya soru edatı diyeceğiz.

Kadı Burhaneddin Divanı'nda soru göstergesi olmadan ve mî ile yapılan sorular dışında şu kelimelerle kurulmuş soru kalıpları, anlam soru olsun ya da olmasın, yer almıştır: Ne, niçe, niçesi, neçün, neyiçün, neden, nesine, nesini, nire, nireye, nirede, neyi, neye, ney, nol-, neyle-, nit-, ne kıl-, neydi, nedür, nesene, nite, nime, nese, kim, kanda, kankı, kanı, hanı, kaçan, kaçaru, hançaru, kandan, kayda, kimsene, kimi, kimisi, kimerse, kimse vb. Bütün bu kelimelerin soru kurma yanında soru işlevi olmadan, değişik işlevlerle de kullanılabilirdiği bilinmelidir. Bir kısmı ise soru vasfını tamamıyla kaybetmiştir.

Yukarıda sıralanan kelimeler, Türkçenin öne gelen sorularda iki kelimeyi çeşitli eklerle kalıplaşmış olarak kullandığını göstermektedir. Bu iki kelime ne ve ka'dır. Birincisinin eksiz biçimi bugün de kullanılmakta, ancak ka Türkiye Türkçesinin tarihi dönemlerinde eksiz kullanılmadığı gibi bugün de kullanılmamaktadır. Fakat ka'nın çağdaş lehçelerin bir kısmında mesela Özbek Türkçesi'nde ka yakka (ne yana) gibi eksiz kullanımları görülmektedir. Bu iki söz üzerine getirilen eklerin hemen tamamının da iyelik ve hâl şebekesine bağlı ekler olduğu görülmektedir.

Yine yukarıda görüldüğü üzere bu iki kelime, ekler yanında et-, eyle-, ol-, i-, tur-, kıl- fiilleriyle birlikte de soru yapıları oluşturmaktadır.

Bu iki soru sözündeki lehçe tercihleri de dikkat çeken bir başka husustur. Kadı Burhaneddin'in tercihi esasen genel olarak Oğuz Türkçesi'nin tercihidir. Bu tercih ağırlıklı olarak ne yanındadır. Oğuz lehçeleri daha çok ne ve türemişlerini kullanırken, diğer lehçeler ka ve türemişlerine yönelmişlerdir. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde sık kullanılan bazı ka'lı soruların bugüne gelememesi de bu tercihten kaynaklanmış olmalıdır. Sona gelen soru unsuru bu tercihe konu olmamış ve bugün bütün lehçeler için bir ortaklık olarak süregelmiş, bugün de devam etmektedir.

mî soru edatının Kadı Burhaneddin Divanı'nda şu işlevlerle kullanıldığı tespit edilmiştir:

1. Cevap İsteyen Sorular:

*Ola mı revâ gözi kıla yara gönülde
Kim diye gözi kıldığını yâra gönülde (89-1)*

“Sevgilinin gözünün gönlü yaralaması reva mıdır? Sevgiliye gözünün gönülde yaptığını kim söyleyecek.”

*Olmadı mı dem ki bir nefes sana irem
Niçe çekem ayrılık ile nigerânî (92-3)*

“Sana ulaşacak bir an olmadı mı? Böyle bakakalıp ayrılığı nasıl çekeyim?”

*Yana mı ışkı odına aceb bu varlığumuz
Elûme girse tutağı sorayidüm ya ne (127-4)*

“Dudağı elime geçse ona sorardım ki bu varlığımız onun aşkının ateşiyle yanacak mı yanmayacak mı?” Beyitteki sor- fiili ile dudak ilişkisi düşünülduğünde başka türlü anlamlandırmak da mümkün olacaktır ki Kadı Burhaneddin bu tür oyunları bilhassa Türkçe kelimelerle yapmayı çok seven bir şairdir.

2. Seçenek, Karşılaştırma ve Kuvvetlendirme İşlevli Sorular:

*Nâzûk tenûni bilimezem cân mı beden mi
Hele sanuram ben anı rûh-ı beden-âmiz (6-4)*

“Nazik teninin can mı, yoksa beden mi olduğunu bilemiyorum, sanıyorum ki bedene sarılmış ruhtur.”

*İşkî delû gönlüme salu degül mi
Cân u gönül işkı-yile delû degül mi (96-1)*

“Aşkî deli gönlüme salınmış değil mi, can ve gönül aşkıyla deli değil mi?” (Beyit, esasen şairin bildiği bir durumu vurgulu bir şekilde belirtme gereğinden doğmuştur).

*Buludun yağmuru çok mı ya gözüm yaşları mı
Düşmen eğri mi bana ya yârumun kaşları mı (1108-1)*

“Buludun yağmuru mu çok, yoksa gözümün yaşları mı, bana düşman mı daha ters, yoksa yârimin kaşları mı?” (Bu beyitte de yukarıdaki beyit için belirtilen durum söz konusudur.)

3. İkincisi Titrelemeyle Yapılan Seçenekli Sorular:

*Sen gece düş misin ü gündüzle gözümde hayâl
Bir huzûr ehli kanı vakt-ı muvazza görseler (7-5)*

“Sen gece düş müsün, gündüz gözümde hayal misin, senin yanında bana küçücük bir zaman ayıracak kimse yok mu?”

Şehâ reyhân mı şol hattun muhakkak
Yâ kâfur üsdine anber murakkak (15-1)

“Ey şâh, senin şu hatların reyhan mıdır veya kâfur üstüne incecik çekilmiş amber midir?”

4. Olumsuz Anlam Elde Etmeye Yönelik Sorular:

Adem ana direm ki ola nâr ile hevâdan
Adem midür ol ki dem ura âb ile kilden (36-3)

“İnsan ona derim ki ateş ile yelden olsun, sürekli su ile kilden bahsedenden adam mıdır?”

İşvesi ol nigârun dil mi kodu bu tende
Ya söylemege derdin dil mi kodu bu tende (37-1)

“O güzelin işvesi gönül mü kodu bu tende, ya derdini anlatmak için dil mi kodu bu tende.”

Ohlar atar gözleri ki taşları yarar
Hastaya urur özini ola mı mazur (56-3)

“Gözleri oklar atar ki, taşları yarar, kendini hasta gösterir mazur mudur?”

Ben mest olam u nigâr mestür
Bu dünya kala mı böyle mamûr (1069-1)

“Ben sarhoş olayım ve o güzel görülmez olsun, bu dünya böyle mamur kalır mı?”

5. Olumsuzlukla Olumlu Anlam Elde Etmeye Yönelik Sorular:

Görmek ağzı noktasın nûr-ı basar degül midür
Yanağını ay anlamah hüsn-i nazar degül midür (22-1)

“Bir noktadan ibaret olan ağzını görmek göze ışık değil midir, yanağını ay olarak düşünmek bakışın güzelliği değil midir?”

6. Tasdik Ettirmeye Yönelik Sorular

Ben varlığımı oynamaşam küllî yoluna
Yohlîh midur uş bende kalan bâkî ne dîrsin (60-2)

“Ben bütün varlığımı senin yoluna sarf etmişim, yokluk mudur bende geriye kalan ne dersin.” Beyitteki bâkî kelimesi hem geriye kalan, hem de hitap edilene yönelik olarak yaşamaya devam edecek olan anlamlarıyla kullanılmıştır.

Leblerinün esrûklîgi gözümde degül mi
İşkî çiçeği bitdi bu yüzümde degül mi (61-1)

"Dudaklarından kaynaklanan sarhoşluk gözlerimden anlaşılıyor mu, aşkımdan sararıp solduğum yüzümden belli değil mi?"

Gisûsı ilmelerine iyle diyen kişi
Bilmez mi anı ki kurıcah tuzağa ile (123-3)

"Uzun saç örgülerine bağla diyen kişi bilmez mi ki kurunca tuzağa (bir şey) düşer."

7. Cevabı Şarta Bağlayan Sorular:

Esirgen aşıkı yoh mı cânunuz
Ölesiniz günü âhir sanunuz (170-1)

"Eğer canınız varsa öleceğiniz günü düşünüp aşığı koruyunuz."

8. İhtimal Anlamı Katan Sorular:

Ne didi ayaga cür'a işitdi ola mı
Düşdi sürâhiler bu dem ol sebep ile kulkula (681-3)

"Sevgilinin kadehe ne söylediğini acaba yudum işitti mi, bu yüzden mi o anda sürâhiler arasında kargaşa oldu."

9. Yakarış Anlamıyla Kullanılan Sorular:

Yâ Rab bu gönül derdine dermân olırsar mı
Dermân talebine cânâ fermân olırsar mı (1117-1)

"Yâ Rab, bu gönül derdine derman olacak mı, derman isteği cana فرمان olacak mı?" (Burada soru yoluyla yakarma yine bir üslup özelliğidir ve anlatımı güçlendirme düşüncesiyle kullanılmıştır.)

Sonuç

Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde çok dikkat çeken hususlardan biri cinas sanatını çok kullanmasıdır. Şair, bu sanatı oluştururken de daha ziyade Türkçe kelime ve yapılardan yararlanmışır. Türkçenin soru kalıpları da bu sanatı oluşturmada başvurulan unsurlardandır. Dildeki bir soru unsurunun bu kadar çeşitli işlevlerle kullanılması, hem şairin şairlik yeteneği, hem de dilin işlenmişliği ile ilgilidir.

Kaynaklar

Ahanov, Kaken, *Dil Biliminin Esasları*, (Akt. Murat Ceritoğlu), TDK Yayını, Ankara 2008.

Karaağaç, Günay, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul 2009.